

לזכר שני רבותי, שלמה מרכוס וסבא ג'רי רוזנפלד, אנשי קנה.

אדרת שנער | דביר ורשבסקי או חברותא או מיתותא

אשר ראה מעמקים, הודיעם בארץ
חקר מרחבי ימים, למד כל ארחותם
עלה בכל ההרים יחדו, הודיע מבואהם,
נחל תכלית חכמה, אשר הכל חקר.
נצורות ראה, נסתרות גלה,
הביא שמועה מלפני המבול.
בדרך רחוקה הלך, יגע וישקט.
חרט על מצבת כל יגיעו.^{1 2}

במילים מבטיחות אלו, נפתחת אחת מיצירות המופת הגדולות בתולדות הרוח האנושית, והקדומה ביותר המוכרת לנו כיום, הלא היא "עלילות גלגמש ואנכידו".

הטקסט של עלילות גלגמש הוא טקסט המורכב מכמה רבדים, ראשיתו ככל הנראה בקבצים מסוף האלף השלישי לפני הספירה, שם טמונים שורשיו הרעיוניים והתיאולוגיים, וגימורו מתוארך לאזור סוף האלף השני לפנה"ס (הוא

¹ עלילות גלגמש, לוח א', 8-1

² ככל התרגומים, אלא אם צוין אחרת, נלקחו מהאתנולוגיה שתרגמו וערכו יעקב קליין ושפרה "בימים הרחוקים ההם", 1996, בהוצאת עם עובד והמפעל לתרגום ספרות מופת.

נתגלה בספרייתו של אשורבניפל מלך אשור). היצירה המוגמרת נחרטה על שנים-עשר לוחות טין, וכללה כשלושת אלפים טורי שיר, שאף על פי שלא שרדו בשלמותם, ניתן היה לפענח את הרצף הסיפורי שבהם בעזרת השוואות בין כתבי יד והשוואות בין רבדים שונים בתוך הטקסט עצמו (בעיקר הבבלי והשומרי העתיקים, והאשורי המאוחר).

לפני שאמשיך בצלילה לעומק הטקסט, ברצוני להבהיר מדוע אני מוצא בתרבות השומרית ובהגות שהתפתחה סביבה רלוונטיות גדולה, כבן ל'תרבות המערבית' בכלל וכיהודי בפרט.

שומר

התרבות השומרית הייתה ציוויליזציה שכוונן עם שישב בדרום מסופוטמיה. שורשי הציוויליזציה השומרית מצויים באלף העשירי לפנה"ס, כאשר יושבי 'פרים שהיר' (למרגלות הרי הזאגרוס, כיום באיראן), היגרו לאזור זה, והפכו מחברה של ציידים-לקטים לחברה מייצרת-מזון. מעבר זה בא לידי ביטוי בפיות של כלבים וכבשים, וכן בגידולי חיטה ושעורה חקלאיים. במשך כארבעת-אלפים השנים הבאות, במקביל לנדידה דרומה - אל אדמות הסחף בדרום מסופוטמיה, התפתחה אצל השומרים תרבות חקלאית. נבנו כלי חרס ובתי הלבנים הראשונים (ואיתם יישובי הקבע הראשונים), כוננה מערכת מסחר יבשתית, והוקמו מקדשים דתיים (במקדש באַרִידו אף נמצאו שולחן-מנחה, וגומחה לחפץ פולחן). בהמשך, פיתחו השומרים את הכתב והקימו ערי מדינה בעלות היררכיה, חקיקה מסודרת, ביורוקרטיה ומרכזי פולחן. אחד הדברים המופלאים בתרבות השומרית, הוא שרוב התרבות החומרית שלה באה לידי ביטוי בעשרות אלפי (ייתכן ואף יותר) לוחות טין הכתובים בכתב יתדות צפוף, ולא במונומנטים אדריכליים ופסלי ענק כבמעצמות עתיקות אחרות במסופוטמיה.

שמואל נח קרמר, מגדולי השומרוֹלוגים ומפענחי התעודות, מציע הסברים נועזים לממצאים טקסטואליים מרחבי שומֶר.³ לטענתו, הייתה שומר ציוויליזציה מפותחת לתקופתה, ומבחינות מסוימות מפותחת יותר מהאימפריות שבאו אחריה. כדוגמה לכך, מצביע קרמר על שימוש בדמוקרטיה, ומביא כדוגמה את בתי הנבחרים (נבחרי העם וזקני העם), שרווחו לשיטתו בתקופות מסוימות בערי המדינה השומריות.

מוסד ייחודי נוסף שקיומו עולה מהתעודות השומריות, הוא ה'אדב' ('אה-דו-בה') - בית הספר, או האקדמיה. במוסד זה, שהיה חילוני-אזרחי במרבית התקופות, הוכשרו בני המקצוע השומרי הנעלה - סופרים.⁴

לצד לימודי מוזיקה, היסטוריה, פיזיקה, זאולוגיה ובוטניקה, וכמו כן פילוסופיה וקוסמוגוניה, התפתחה ב'אדב' מסורת ספרותית ענפה של יצירות כתובות. יצירות מוצלחות ופופולריות הועתקו לעיתים מאות פעמים בבתי האדב השונים, זכו לגרסאות רבות, ועברו אבולוציה של מאות שנים. בעיניי, די במעט האינפורמציה הזאת כדי להראות את רמת הפיתוח הגבוהה אליה הגיעה התרבות השומרית בכל ההיבטים של הציוויליזציה המערבית, שכן היא הציבה את היסודות לתנועות ההגותיות והתרבותיות הן בתרבויות השמיות, והן ביוון וברומא (בעיקר דרך בבל), תרבויות שבתורן המשיכו את התפתחותה עד היום הזה.

לאחר שראינו את חשיבותה של שומר לתרבות ה'מערבית', ברצוני לעמוד על הקשר בין שומר ובין העברים.

שומר והעם היהודי

בתחום הטקסטואלי, אנו נתקלים בדמיון רב בין יצירות שומריות ובין קטעים בספרי בראשית, איוב, שיר השירים, קהלת, איכה ותהלים. הדמיון מתבטא בתכנים, ובשימוש באמצעים ספרותיים דומים.⁵

³ "ההיסטוריה מתחילה בשומר", 1982, "ערש הציוויליזציה", 1980.

⁴ הסטטוס הרם של הסופרים מובן היטב, בחברה בה שומר לטקסט מקום כה נכבד.

⁵ כמו כן, העברית שאלה מן השומרית את המילים: איכר, היכל, טפסר, מלח, עדן, תהום.

מלבד ההקשרים הספרותיים, הדעות חלוקות לגבי אזכורי שומר במקרא (להוציא את ערי שומר, שנזכרות לרוב - אור, ארך).

לטענת חלק מהשומרולוגים, שומר היא שנער המקראית. גישה זו תואמת את זיהויה של בבל בעמק שנער,⁶ אפיון אשר מצוין במקרא בצמידות להתמודדות של התורה עם תופעה פולחנית שהחלה בשומר - ה'זיקוראת', מגדלים אשר נבנו בשומר כמרכזי פולחן, החל מאזור שנת 3000 לפנה"ס, ומטרתם היתה לגשר בין שמים וארץ.

גישה רדיקלית בהרבה מציע השומרולוג ארנו פבל (ובעקבותיו גם קרמר). לטענתו, שומר הוא שם בן נח. שיטה זו מבוססת על תופעה נפוצה בדקדוק השומרי, בה משמיטים את העיצור האחרון במילה הכתובה כאשר היא נאמרת בעל פה. קרמר מציע כי המוסד המכונה במדרש 'בית מדרשם של שם ועבר',⁷ אינו אלא ה'אדב' - בית המדרש השומרי - בו התעצבו במשך שנים התרבות והרוח האנושית.

עם ראשית הגילויים הארכיאולוגיים במסופוטמיה, בסוף המאה ה-19 ובמהלך המאה ה-20, התפתח סביבם פולמוס ער בקרב הציבור היהודי לכל חלקיו. תחילתו של הדיון היה במערב אירופה, בה פורסמו לראשונה ממצאים אלו. נראה לי שבמסגרת פולמוס זה ניתן להבחין בשתי עמדות ביחס לגילויים המסופוטמיים.

עמדה אחת, בוחנת באופן השוואתי את התגליות הארכיאולוגיות ואת ההיסטוריה כפי שהיא מובאת בתנ"ך, ודנה בשאלה האם הממצאים מוכיחים את אמיתותו ההיסטורית של התנ"ך או סותרים אותה. העמדה השנייה מתמקדת בטקסטים עצמם, תוך קריאה שלהם כיצירות ספרותיות ולא כמסמכים היסטוריים. גישה כזו תדון בשאלה כיצד המשמעויות הנגזרות מהמיתוסים שנתגלו ממוקמות ביחס למשמעויות הנגזרות מהתנ"ך.

בקרב היהודים המשכילים במערב אירופה (סוף המאה ה-19), פורסמו

⁶ בראשית י"א, ב'-ט': "וַיִּמְצְאוּ בְקֶעֶחַ בְּאַרְץ שְׁנַעַר, וַיֵּשְׁבוּ שָׁם. (...) עַל-כֵּן קָרָא שְׁמָהּ, בְּכָל (...)".
⁷ ראה למשל, בראשית רבה (וילנא) פרשת תולדות פרשה סג: "ויעקב איש תם יושב אהלים, שני אהלים, בית מדרשו של שם ובית מדרשו של עבר".

הממצאים הארכיאולוגיים בכתבי עת עבריים רבים⁸ וסוקרו בהתלהבות רבה, תוך הדגשת הקשר והדמיון בין הממצאים לבין המקורות המקראיים.⁹ התפיסה המובילה בכתבים אלו מצביעה על התגליות המסופוטמיות כמוכיחות את אמיתות ההיסטורית של התנ"ך: "אמונת ספרי קדשנו זהרה כזהר הרקיע... ומקדם תוכיח אמנותה יום יום. אמת מארץ תצמח."¹⁰

בחוגים אחרים תוארו הטקסטים שהתגלו כחומרי הגלם לכתוב בתנ"ך: "כאשר יתגלו ספרים עתיקים, יתגלה כי מחבר הפרשיות השונות בספר בראשית חיבר ושילב סיפורים מיתולוגיים של בני הקדם, ומהם הרכיב את ספרו"¹¹ מתיאור זה עולה תפיסה המעידה על זיקה ספרותית בין התנ"ך ובין הטקסטים המסופוטמיים. תפיסה המגובה בתיאור היסטורי של תהליך כתיבת התנ"ך. ע"פ תיאור זה התנ"ך הוא טקסט הבנוי מכמה רבדים שנכתבו בתקופות שונות ונערכו יחד.

גם בין הרבנים האורתודוקסיים היו שראו באשורולוגיה דבר היכול להעשיר את החיים הדתיים, לרוב כאמצעי פרשני-מקראי. ביניהם רבנים שכתבו פירוש לתורה הנשען בבירור על האשורולוגיה, כמו הרב משה דוד קאסוטו והרב אליהו בן-אמוזג. הרב בן-אמוזג, בשער ביאורו "אם למקרא", מתאר מה כולל הפירוש:

הערות וחקירות וביאורים חדשים על פי חכמת הלשונות (פילולוג'יאה) והבקור (קריטיק) וקדמוניות (ארכיאולוג'יאה) וקורות בבל ואשור ומצרים וכיוצא, ואמונות ומנהגי גויי קדם, ומשפט חרוץ על קצת דעות והשערות חכמי ומבקרי הזמן, ועיון שוקד על קצת מדרשי חכמינו וקבלתם תלמודית, גם אלהית, בכל אשר יהיה רוח הכתוב ללכת - וכאשר הביאני ה' עד הלום, כן יעזרני להוציא לאור מהספר הזה "אם למקרא" מה שנוגע לנביאים וכתובים.¹²

פירושים אלו מתאפיינים בהתמודדות הן עם ההשוואה ההיסטורית בין מקורות המזרח הקדום והתנ"ך, והן עם ההשוואות הספרותיות ביניהם.

⁸ המגיד, הכרמל, השחר, המאסף, הצפירה, וכן בספרים שונים

⁹ "מלחמת הלוחות", יעקב שביט ומרדכי ערן, 2003.

¹⁰ "עדות לישראל", המגיד, 7 במאי 1858

¹¹ י. ה. שור, "התורה ודת צאראתוסטרא", החלוץ, ד', 1865.

¹² הרב בן אמוזג החזיק בתפיסה הרמונית כוללת, שהניחה שיסוד מיתי קדום - אשר תורת ישראל משמרת באופן מתוקן - מקבל הד במסורות המזרח הקדום, ומאפשר מחקר השוואתי בין המקורות השונים.

כיוון מעניין נוסף, ננקט בידי הראי"ה קוק. בספרו "אדר היקר", כותב הראי"ה:

וכן כשבאה האשורולוגיאה לעולם, ונקפה את הלבבות, בדמיונים שמצאה, לפי השערותיה הפורחות-באוויר, בין תורתנו הקדושה לדברים שבכתבי-היתדות בדעות במוסר ובמעשים. האם הנקיפה הזאת יש לה מוסד שכלי אפילו במעט, וכי אין זה דבר מפורסם שהיה בין הראשונים יודעי דעת א-להים, נביאים, וגדולי הרוח, מתושלח, חנוך, שם ועבר וכיו"ב, וכי אפשר הוא שלא פעלו כלום על בני דורם אף-על-פי שלא הוכרה פעולתם כפעולתו הגדולה של "איתן האזרחי" אברהם אבינו ע"ה, ואיך אפשר שלא יהיה שום רושם כלל בדורותם מהשפעותיהם, והלא הם מוכרחים להיות דומים לעניני תורה. ובענין דימוי המעשים הלא כבר מימות הרמב"ם, ולפניו בדברי חז"ל, מפורסם הדבר שהנבואה מתנהגת עם טבעו של אדם, כי טבעו ונטייתו היא צריכה להתעלות עפ"י ההדרכה הא-להית, ש"לא נתנו המצוות אלא לצרף בהן את הבריות". ע"כ כל הדברים שמצד החנוך שקודם למתן תורה מצאו מקום באומה דבעולם, אם רק היה להם יסוד מוסרי, והיה אפשר להעלותם למעלה מוסרית נצחית ומתפתחת, השאירתם התורה הא-להית. ובהשקפה יותר בהירה הוא היסוד הנאמן להכרה התרבותית הטובה הנמצאת בעמק טבע האדם, באופן ש"זה ספר תולדות אדם" הוא כלל כל התורה כולה, ושהוא עוד כלל יותר גדול מהכלל של "ואהבת לרעך כמוך" שכדברי רבי עקיבא.

("אדר היקר", עמ' מב-מג)

הרב קוק מתעלם לחלוטין מההיבט ההיסטורי של הכתבים האשורולוגיים, וטוען כי הסיבה לדמיון בינם לבין התורה קשורה למטען האנושי-ארכיטיפי שהם נושאים בחובם, כיאה לטקסטים שיסודם נבואי. עם זאת, הרב קוק ראה פוטנציאל רוחני בלימודי האשורולוגיה, ודבר זה בא לידי ביטוי בעידודו את תלמידיו משה זיידל והרב הנזיר לעסוק בכך ברצינות. לצד הגישות התומכות בעיסוק באשורולוגיה, היו יהודים, הן בחוגים שמרניים והן בחוגים משכילים, שהתנגדו ללימודים אלו. מלבד שמרנות דתית וסלידה מקדמה ומחכמות חיצוניות, היו סיבות ההתנגדות ללימודי אשורולוגיה כרוכות בתפיסת סדר העדיפויות הלאומי. משכילים טענו כי העיסוק האובססיבי של העיתונים העבריים בתגליות המסופטמיות הינו "העלאת גרה וטחינת קש"¹³,

¹³ כך טען 'מנדלי מוכר ספרים', דבריו הובאו אצל שלמה ברימן, "א.א. קובנר ומקומו בתולדות הביקורת העברית", מצודה, ספר שביעי, לונדון וולתאם, מסצ'וסטס, תשי"ד (1954), 416-457; גדליה אלקושי, "יהודה ליב גורדון המבקר", שם, עמ' 458-489.

אבל גם "מזמרי שירות ערבות ומנגינות מרוממות את הנפש באזני הרעבים ללחם",¹⁴ כלומר, עיסוק בנושאים אלו יכול למצוא את מקומו הלגיטימי רק אחרי גיבוש זהות לאומית יציבה. היטיב לבטא זאת י"נ שמחוני, במבוא לעלילות גלגמש שיצא בשנת 1924:

גאולה לא תבוא לתרבות זו (המסופוטמית) אלא על ידי יהדות קבועה בארץ ישראל, שה"רינסנס" שלה יפנה אל יצירת שם העתיקה, כמו ששמו עמי אירופה את עיניהם אל יון ורומי ויצרו את השפעת הגומלין הגדולה בין שרידי העבר הרחוק ובין חזון הדורות החדשים.

אני חש כי במכלול הגורמים המעצבים את הזהות הישראלית כיום, יש לתת מקום גם לחזונו של שמחוני, שיכול לאפשר לנו לשאת את פנינו אל אופקים חדשים.

עלילות גלגמש - תקציר מזורז

העלילה הכללית באפוס, מספרת על קורות גלגמש ואנכידו, צמד רעים שהמפגש ביניהם פותח את הסיפור. גלגמש, מלך אורוף (אָרְרֻף), מנצל את מעמדו ואת יכולותיו הלא אנושיות (הוא היה שלישי אדם, ושני שלישים אל), כדי לקבל את זכות הלילה הראשון עם כל כלה חדשה. העיוות שבמצב זה מגיע לידיעת האלים, ששולחים לו יריב - אנכידו, כדי שייאבק בו ובחוקיו. אנכידו, שגדל כחיה בשדה ללא נוכחות אנושית כלשהי, עובר תהליך של סוציאליזציה (תירבות), במהלכה הוא מגבש זהות מינית אנושית ודפוסי התנהגות אנושיים. לאחר שהוא מובא לארך ונאבק בגלגמש, נוצרת בין השנים חברות עמוקה, והשניים יוצאים למסע גבורה ביער הארזים. מטרת המסע הייתה הריגת שומר יער הארזים מטעם האלים - הַמְּכַבֵּה וּכְרִיתַת הָאֲרִז הַגְּדוֹל אשר ביער, מטרת שהושגו למרות הקשיים הרבים במהלך המסע הנועז. לאחר מכן, ניסתה האלה אֶשְׁתֵּר לחזר אחרי גלגמש. גלגמש סירב, ואשתר שלחה לארך את 'שור השמים', מתוך ניסיון לזרוע הרס בעיר. גלגמש ואנכידו מנצחים את הפר, מה שכנראה מעורר את זעמה של אשתר. בליל הניצחון על פר השמים, חולם אנכידו כי הוא עומד לחלות בחולי ממנו לא יקום, ואכן כך היה. מותו הטראגי של אנכידו

¹⁴ משה ליב ליליינבלום, "על דבר חקירה קדמונית", השחר, תרל"ה.

משפיע עמוקות על גלגמש, שלא מצליח להתנער מאבלו העמוק. החרדה מהמוות שעתיד לבוא עליו לא מניחה לו, והוא יוצא למסע ארוך, גדוש במפגשים עם יצורים מיתולוגיים, מתוך ניסיון להגיע ל-אִוְתַנְפִּישָׁתִים, בן התמותה היחיד שזכה בחיי נצח ע"מ ללמוד את הדרך לחיי הנצח, וכך להימלט מהמוות.

בהגיעו לאותנפשתים, הוא שומע את סיפור המבול מימים קדמונים, ועל הצלתו המופלאה של אותנפשתים, שהיה בזמן המבול בתיבה שבנה. גלגמש מבקש מאותנפשתים לזכות בחיי נצח, ולאחר ניסיון אשר מוכיח את אנושיותו, הוא נענה בשלילה. אשתו של אותנפשתים משכנעת אותו לתת לגלגמש את הצמח "מחדש הנעורים", אך כאשר הוא כבר בדרך חזרה לביתו גונב ממנו נחש את הצמח. גלגמש מתנחם בסופו של דבר בחיים בהם זכה, ומשלים עם גורלו.

מוטיבים מרכזיים באפוס: דמותו של אנכידו

כפי שמציינת אחת המתרגמות הגדולות של האפוס - ש' שפרה, שני הצירים המרכזיים בעלילות גלגמש הם היחס בין הטבעי והפראי לבין התרבותי-אנושי, והיחס בין המוות לבין הנצח. היחס בין התרבות והטבע מקבל הד עוד בתחילת האפוס, בעצם החיבור התמוה בין גלגמש לאנכידו. אנכידו מייצג עולם פראי, שמעבר להיותו מנותק מהציוויליזציה הוא גם עוין אותה. בלוח הראשון אנו עדים לתיאור של אנכידו מפי אחד מצידי ארך:

פתח הציד פיהו ויאמר לאביו:
"אבי, איש בא, מן ההרים אתא;
גבר, אימה גבורתו בארץ;
כאחד צבא-אָנו כחו במתניו.
על ההרים ישוטט, ידד כל-הימים,
עם החיה יחדו יתהלך בערבה,
בכל-עת רגליו עומדות על השקת.
יראתי מאד מגשת אליו,
הנה סתם את הבורות אשר כריתי,

מוקשים אשר טמנו ידי בלק,
הניס מידי כל חית-השדה הרומשת.¹⁵

במילים אחרות, עדיפותו השכלית של אנכידו על יתר חיות השדה הופכות אותו למעין על-חיה המסוגלת להבין את תכסיסי האדם, אך מנקודת המבט של האינטרס החייתי, ובתוך עולם המושגים החייתי. בשלב זה, אנכידו לא מבטא את אנושיותו (שנמצאת אצלו באופן פוטנציאלי - הוא נוצר ע"י אָרְרו בוראת האדם), משום שהמניע לאנושיות אינו המורכבות הקוגניטיבית והמוטורית האופיינית לבני האדם, אלא המיניות והסוציאליזציה, כפי שנראה להלן. מאפיין נוסף - שבהמשך מהווה מוטיב בדמותו הטראגית של אנכידו - הוא חוסר הזהות. הטבע החייתי מציב את אנכידו כגולה מלידה, אדם חסר מוצא ומקום:

יקונן מרה...
אין לאנכידו אב ואם,
בשדה נולד- איש [לא גידלהו],
עמד שם אנכדו, שמע [דברי גלגמש],
נדם ישב [ובכה],
עיניו מלאו דמעה, וירע לבבו.¹⁶

חויית הניתוק, הבדידות והאין-מקום כפועל יוצא של החיים בטבע העירום, קיבלה אצל השומרים הקדומים פתרון - יצירת מרחב עירוני הכולל בניית בתים מלאכותיים, והפיכת מרחב החיים למקום בו תחושת השייכות והסיכוך מרכזית מאד. בתחילת האפוס ובסופו מוצגת העיר אך כפאר של יצירה אנושית, תוך מתן דגש לתיחום שלה מה"חוץ":

גלגמש אמר אליו, אל אַיִשְׁנִי המלח
עלה, ארשנבי, והתהלך בראש חומת ארך,
בחן את היסודות, צפה בלבנים - האם לא שרפו לבניה באש,
ולא הניחו אשיותיה 'שבעת חכמי קדם' ?
ששים רבוא אמה סביב - עיר, ששים רבוא אמה סביב - פרדס,

¹⁵ לוח א', פסקה 13, בתרגום ש. טשרניחובסקי
¹⁶ לוח א', 271-270 ה'

ששים רבוא אמה סביב - בארות חמר, לבד ממגרשי בית אשחר,
מאה ושמונים רבוא אמה סביב ומגרשים - זה גבול ארך.¹⁷

אם נחזור לאנכידו, נראה כי הוא לא מוצא את מקומו גם לאחר שהפך לאנושי ומתורבת, ואף לאחר שסייע לציידים להתגונן מפני חיות פרא. הדרך היחידה בה הצליח אנכידו להתנער מהפרא מטושטש הזהות שבו, היתה יציאה למלחמה נגד שומר היער ח'ומבבה בכבודו ובעצמו. אנכידו מסתייג מאד מרעיון המלחמה בח'ומבבה. הרעיון ממלא אותו באימה, ומניסונו כבעל חיים הוא סבור שהדבר בלתי אפשרי:

ידעתיו, חברי, על מרומי שדה,
בעודני מתהלך עם הבהמה:
עד ששים פרסה משתרע היער,
מי האיש אשר ירד אל קרבו?
ח'ומבבה - שאגתו מכול,
פיהו - אש להבה
נשימתו - מוות
מדוע תחפץ
לעשות כדבר הזה?
איש לא יעמוד בקרב
כמושב ח'ומבבה!¹⁸

לעומתו, טוען גלגמש באופן עקבי כי הדבר אפשרי, וכי רק ניצחון שכזה יוכל לעשות להם שם בארץ, אשר ייחקק לנצח נצחים. הוויכוח מוכרע באופן מעשי על ידי גלגמש, ושני הרעים מורים לחרשי הברזל להכין להם כלי מלחמה. מעניין לציין כי ברגע האמת, לאחר תפיסת ח'ומבבה ובקשתו לחנינה, אנכידו מציג עמדה עקבית שתומכת בחיסול ח'ומבבה. יתכן שהדבר נובע מכך שח'ומבבה נמצא לראשונה בחייו בעמדה נחותה, הגורמת לו להתחנן על חייו. הימצאותו של ח'ומבבה בעמדה זו מביאה את אנכידו להבין כי יש ביכולת האדם לגבור על שומר הטבע.

¹⁷ לוח י"א, 316-322

¹⁸ לוח ב', 305-315

מבחינה ספרותית, נדמה לי שחיסולו של ח'ומבבה וכריתת הארז מביאים לידי בשלות את אנושיותו של אנכידו.¹⁹ בסופו של דבר, הרג היצורים המיתולוגיים מעולם הפרא על ידי גלגמש ואנכידו גרמה למותו הטראגי של האחרון. היומרה האנושית לעקור סדרי בראשית ולכבוש, הביאה את האלים להחליטה להמית את אנכידו, אשר החל את דרכו בעולם הפרא ובסופה לבש את גאוות בני האדם.

התהליך המרתק ביותר שעובר אנכידו הוא העברתו כפועל מעולם הפרא לעולם התרבות. את הסוציאליזציה של אנכידו יוזם גלגמש, לאחר שצייד תינה בפניו שאנכידו מפריע לו בציד. גלגמש ממנה את הקדשה שמח'ת, ליצור ניכור בין הבהמות ובין אנכידו. שמח'ת מחכה לאנכידו ליד שוקת המים, ממנה היה בא לשותות יחד עם הבהמות. כאשר הגיע אנכידו שמח'ת פיתתה אותו, והם קיימו יחסי אישות במשך שבעה ימים ושבעה לילות. לאחר מכן מתאר האפוס את הדברים הבאים:

שם פניו אל עבר בהמתו.
ראוהו, את אנכדו, הצביות, ותשעטנה,
בהמת השדה נסה מפני בשרו.
נלאה אנכדו, נלפת גור,
כשלו ברכיו כי נסה בהמתו.
נרפה אנכדו, לא כמו לפני מרוצתו,
והוא קנה דעת, הוסיף תבונה.²⁰

ההפרדה הראשונה מעולם הפרא באה על ידי קניית הדעת, הנרכשת דרך ידיעת שמח'ת הקדשה. ע"פ האפוס, הזיווג הוא מרכיב הזהות האנושי הבסיסי ביותר. שלב זה, שהיה לאנכידו גורם מברל מעולם הפרא, הביא לתופעה חשובה נוספת: "לבו אשר קנה דעת יבקש לו חבר" (א', 213). המפגש עם שמח'ת הוליד בלב אנכידו יסוד דיאלוגי עז. ורצון חזק זה לקשר אנושי, הן של חברות והן של

¹⁹ כאשר אני מתייחס לאנכידו, איני יכול שלא לחשוב על גיבורי התרבות שלנו. מתומס אדיסון וביל גייטס עד זיגמונד פרויד ואלבר קאמי, מנסים הגיבורים שלנו להילחם בח'ומבבה, שומר יער הפרא, איש איש ושמורת הטבע הפראית עימה הוא מתמודד. ההנחה כי מלחמת חורמה בח'ומבבה תגלה את אנושיותנו במלוא הדרה, זורמת בעורקינו בעוצמה, ואנו מתמודדים איתה תדיר. הנחה זו מקבלת שלל וריאציות בשיח העכשווי, בין בדיונים אתיים, פילוסופיים ודתיים, ובין בשאלות מעשיות, בתחום האקולוגיה למשל.

²⁰ לוח א', 193-201

מאבק, יוצר אצל אנכידו כמיהה פנימית להמשיך את תהליך הסוציאליזציה שהחל. בהמשך התהליך, מקנה שמח'ת לאנכידו מרכיבי זהות אנושית בסיסיים אחרים, בסדר הבא:

פשטה מלבושיה
הלבישתהו את האחד,
ואת המלבוש השני
לבשה היא.²¹

אנכידו לובש את אחד ממלבושי שמח'ת, ובכך יוצר הזדהות בסיסית עם הטאבו האנושי, עם תכונת הכיסוי של החשוף. תכונה זו יש בה גורם מאזן לתכונת הדעת, איזון שהוא תנאי לחיים חברתיים תקינים.

[והוא אנכדו],
[אשר נולד במרומי שדה]:
[אכל]
[את עשב השדה],
חלב עדרים
ינוק ינק.
לחם שמו לפניו,
השתאה ויבט
ויתבונן.
לא ידע אנכדו,
לאכול לחם,
לשתות שכר
לא למד.

פתחה הקדשה את פיה,
ותאמר אל אנכדו:

'אכל לחם, אנכדו,
כיאה לחיים,
שכר שתה כמנהג הארץ!
אנכדו אכל לחם

²¹ ב', 25-28

עדי שבעו.
שכר שתה
שבעה גביעים.²²

המזון, בדומה להנקה, מצביע על המקורות מהם בוחר האדם לבנות את גופו. גם הלחם וגם השיכר הם מיני מזונות שעברו תהליך כימי אשר שינה אותם מהיסוד. צריכתם דייקא מראה על מוטיבציה לכוון את הגוף לא ממקור טבעי, אלא מהעולם שברא האדם, עולם המתקיים ללא שום תלות בעולם הפרא והתוצרים שלו אוטונומיים ואופייניים (חקלאות), היא כמובן חלק מהעולם התרבותי שברא (האדם).

סך פרע מחלפותיו,
גוו השעיר
בשמן משח,
ויהי לאדם.²³

לאקט זה תפקיד חשוב בתהליך הסוציאליזציה, שכן פרע מחלפותיו וגוו השעיר של אנכידו, היו המאפיינים החיצוניים הבולטים להיותו חיה. סיכה שלהם ממחישה היטב את הרצון לרסן את הפראיות שהם מייצגים ואת הניסיון לתרבת אותם.

לבש מלבוש,
כמו גבר נהיה.²⁴

לראשונה מאז תחילת התהליך, אנכידו אינו מבצע פעולה המצביעה על גיבוש דפוס התנהגות אנושי כללי, אלא על דרך פעולה שלו כאינדיבידואל. הוא לובש לבוש ייחודי למידותיו. בניגוד לתקופה החייתית שלו, הוא מחזיק כעת בזהות נבדלת ומגובשת, כיאה לבן לאדם, שנברא יחידי.

לקח את נשקו,
באריות התגרה,

²² ב', 35-55

²³ ב', 59-62

²⁴ ב' 63-64

נמו הרועים בלילות.
הפיץ זאבים,
לבאים גרש,
שכבו אבירי הנוקדים,
אנכדו הוא שומרם,
איש פקוח עין.²⁵

כאן חלה נקודת המפנה בפועל, כאשר במאבק הכוחות בין עולם הפרא לעולם התרבות אנכידו מתייצב לראשונה לצד בני התרבות. הוא נאבק בעולם הפראי, מתאמץ להרחיקו מעליו, ובכך מעיד על ניתוקו ממנו ועל הצטרפותו אל חיק הציוויליזציה. עם זאת, אנכידו איננו פוגע בבעלי-החיים ולא צד אותם. אולי, למרות הניתוק מהם, אנכידו זוכר להם את ימיו כגר בארצם.

הקשר בין אנכידו וגלגמש

כפי שראינו, בין גלגמש ואנכידו ישנו בסיס של דמיון, כמו גם תשתית של ניגוד חריף. שניהם נבראו בצלם האל 'אנו', אל השמים, שניהם יפי תואר וגדולי ממדים, ונועדו להיות מתחרים שווים. עם זאת, בגלגמש היה צד אלוהי, ובאנכידו התקיים צד חייטי. גלגמש הוא בעל מוצא ברור, ואנכידו היה בן-בלי-בית מיום הולדתו. על רקע ניגודים אלו, ועל רקע מפגשם הראשוני בו נאבקו זה בזה, עומדת החברות המופלאה שלהם כעובדה כלל לא מובנת מאליה. אמצעי ספרותי מרכזי, בו נעשה שימוש כדי להעצים את ההילה סביב החברות של גלגמש ואנכידו, הוא החלום המקדים. לפני הופעת אנכידו בפועל, חולם גלגמש שני חלומות המרמזים על הגעתו הצפויה. בחלום הראשון:

נגלו לי כוכבי שמים,
כדמות בן כוכב אשר לאנו נפל עלי,
בקשתי להרימו ויחזק ממני,
בקשתי להדפו ולהדפו לא יכלתי...
[אהבתיו], כמו אשה אליו השתוקקתי.²⁶

²⁵ ב', 65-72
²⁶ א', 246-255

בחלום השני, הוחלף הכוכב בגרזן.
 אם גלגמש החכמה פותרת לו את החלומות:

בא יבוא אליך ידיד חזק, מושיע חבר,
 החזק בארץ, כח רב לו,
 כמו בן כוכב אשר לאנו חזק כחו.²⁷

גילגמש מסכם את החלומות המקדימים ופשרם בשמחה על כך שעומד ליפול בגורלו חבר - יועץ.

ההילה המיתית והנבואית שנרקמה באפוס סביב החלומות המקדימים, יוצקת לחברותם של גלגמש ואנכידו קיום נצחי, זוהי ידידות בעלת תוקף רוחני נעלה. דוגמה אופיינית למוטיב זה ניתן למצוא בלוח י"ב. בלוח זה מתואר כי גם לאחר ירידת אנכידו לשאול, גלגמש מסרב להשלים עם הפרידה מחברו:

פתח את צהר השאול,
 כרוח רפאים יצא משרתו מן השאול,
 והוא נפל על צואריו וינשק לו.²⁸

אך פתח את צהר השאול,
 נשמת אנכידו כמו רוח מתוך השאול יצאה.
 התחבקו ולא הרפו איש מרעהו,
 נועצו, נאנחו יחדו.²⁹

הדמיון לקשר בין ר' יוחנן וריש לקיש

הקשר בין גלגמש ואנכידו יכול להזכיר חברות שמופיעה אלפי שנים אחר כך, בתיאור הקשר בין ר' יוחנן וריש לקיש. ר' יוחנן וריש לקיש היו אמוראים ברי פלוגתא שחיו במאה השלישית בארץ ישראל, והדים למחלוקותיהם מעטרים כידוע דפי גמרא רבים. אגדה המופיעה במסכת בבא מציעא מספרת לנו על חברותם יוצאת הדופן:

²⁷ א', 267-269, וכן 289-287

²⁸ גלגמש, אנכידו והשאול, 244-242

²⁹ י"ב, 86-83

יומא חד, הוה קא סחי ר' יוחנן בירדנא. חזייה ריש לקיש, ושוור לירדנא אבטריה.

אמר ליה: "חילך לאורייתא",

אמר ליה: "שופרך לנשי".

אמר ליה: "אי הדרת בך, יהיבנא לך אחותי, דשפירא מינאי."

קביל עליה, בעי למיהדר לאתויי מאניה, ולא מצי הדר. אקרייה ואתנייה,

ושווייה גברא רבא. יומא חד, הוו מפלגי בי מדרשא: הסיף והסכין

והפגיון והרומח ומגל יד ומגל קציר, מאימתי מקבלין טומאה - משעת

גמר מלאכתן, ומאימתי גמר מלאכתן?

רבי יוחנן אמר: "משיצרפם בכבשן",

ריש לקיש אמר "משיצחצחן במים."

אמר ליה: "לסטאה, בלסטיותיה ידע"

אמר ליה: "ומאי אהנת לי - התם רבי קרו לי, הכא רבי קרו לי."

אמר ליה: "אהנאי לך, דאקרבינך תחת כנפי השכינה."

חלש דעתיה דרבי יוחנן. חלש ריש לקיש. (...)

נח נפשיה דר' שמעון בן לקיש, והוה קא מצטער ר' יוחנן בתריה טובא.

אמרו רבנן: "מאן ליזיל ליתביה לדעתיה, ניזיל רבי אלעזר בן פדת

דמחדדין שמעתתיה"

אזל, יתיב קמיה. כל מילתא דהוה אמר רבי יוחנן, אמר ליה: "תניא

דמסייעא לך"

אמר: "את כבר לקישא? בר לקישא, כי הוה אמינא מילתא, הוה מקשי לי

עשרין וארבע קושייתא ומפריקנא ליה עשרין וארבעה פרוקי, וממילא

רווחא שמעתא, ואת אמרת תניא דמסייע לך? אטו לא ידענא דשפיר

קאמינא?"

הוה קא אזיל, וקרע מאניה, וקא בכי ואמר: "היכא את בר לקישא? היכא

את בר לקישא?" והוה קא צוח עד דשף דעתיה [מיניה].

בעו רבנן רחמי עליה ונח נפשיה

(בבלי בבא מציעא, פד, ב³⁰)

³⁰ (תרגום שטיינזליץ) פעם אחת היה ר' יוחנן רוחץ בירדן. ראהו ריש לקיש וקפץ אחריו לתוך

הירדן.

אמר לו ר' יוחנן: כוחך לתורה.

אמר לו: יופיך לנשים.

אמר לו ר' יוחנן: אם תחזור בך אתן לך את אחותי שהיא יפה ממני. קיבל עליו. ביקש לחזור

ולהביא כליו - ולא יכול לחזור.

הקריא והשנה לו ונעשה אדם גדול. פעם אחת נחלקו חכמים בבית המדרש: הסיף והסכין

והפגיון והרומח ומגל היד ומגל הקציר - מאימתי מקבלים טומאה? - משעת גמר מלאכתם.

ומאימתי גמר מלאכתם? ר' יוחנן אמר: משיצרפם בכבשן, וריש לקיש אמר: משיצחצחם במים.

אמר לו ר' יוחנן לריש לקיש: ליסטים בליסטיותו יודע.

אמר ריש לקיש: ומה הועלת לי? שם קראו לי "רבי" וכאן קוראים לי "רבי".

אמר לו: הועלתי לך, שקרבתיך תחת כנפי השכינה. חלשה דעתו של ר' יוחנן וחלה ריש לקיש.

ומת. היה רבי יוחנן מצטער אחריו הרבה. ולא ירד לבית הועד. אמרו חכמים: מי ילך להניח

בדומה לר' יוחנן, גלגמש מייצג דמות מערכתית, כזו אשר מכירה את כללי המשחק האנושיים משחר קיומה. בתוך התרבות בה הוא חי גלגמש מהווה מעין על-אדם. הוא מחזיק בשאיפות האופייניות ביותר לבן הציוויליזציה בה הוא חי, אולם הדרך בה הוא פועל על מנת להשיג את מטרתיו הן על-אנושיות באופן מובהק. אולי לכך מתכוון האפוס כאשר הוא מציג את גלגמש כשליש אדם ושני-שלישים אל, הוא מרגיש בנוח להתעמת עם גזירות האלים ויודע לרצות אותם. כאשר הוא מבקש חיי נצח, הוא מעיד בבירור על חוסר השלמה עם הגזירה השמימית (תכונה אשר משתנה אצלו בסוף הסיפור, ובכך חותמת אותו).

לעומתו, אנכידו מגיע לעולם בני האדם מעולם הפרא, בדומה לאופן בו ריש לקיש מצטרף לעולם בית המדרש ונפרד מעולם הליסטים הפראי. מתואר כי יופיו של ר' יוחנן הוא שגורם לריש לקיש לבצע את המעבר לעולם בית המדרש, כפי שהוא מתגלם בקפיצה לנהר הירדן. לאחר שריש לקיש מסכים לאמץ את כוחו לשם התורה, הוא מאבד את יכולותיו הפיזיות המרשימות אשר אפיינו אותו כליסטים. תהליך זה מזכיר מאד את תיאור אי-יכולתו של אנכידו לחזור לעולם הפרא לאחר שידע את שמחת וקיבל על עצמו את עולה של חברת בני האדם.

נקודת דמיון נוספת שניתן למצוא בין ריש לקיש ואנכידו נמצאת בתיאורי המוות שלהם. מותו של אנכידו נובע מהריגת היצורים המיתולוגיים, אלו ששתלו האלים בעולם במטרה לפגוע בבני האדם. ניתן לומר כי אנכידו נשבה בלולאת חנק, בה מושכת מצד אחד אנושיותו - כפי שהיא באה לידי ביטוי בהגנה על האינטרסים האנושיים - ומצד שני מושך עברו הפראי. עבר זה מטיל את צלו על קיומו האנושי, ומזכיר לו שמקומו האמיתי הוא עם חיות השדה, שאנושיותו

דעתו? - ילך ר' אלעזר בן פדת ששמועותיו מחודדות. בא וישב לפניו. כל מה שהיה ר' יוחנן אומר - אמר לו ר' אלעזר בן פדת: "תניא דמסייעא לך" [=יש אמירת תנאים שתומכת בטענתך]. אמר לו ר' יוחנן: אתה כבן לקיש? בן לקיש כשהייתי אומר דבר - היה מקשה לי עשרים וארבע קושיות ואני מתרץ לו עשרים וארבע תירוצים - והשמועה נתרווחה מאליה; ואתה אומר "תניא דמסייעא לך" - וכי איני יודע שיפה אמרתי? ! עמד וקרע את בגדיו ובכה ואמר: היכן אתה בן לקיש! היכן אתה בן לקיש! היה צועק והולך עד שנטרפה עליו דעתו. ביקשו עליו חכמים רחמים ומת.

המוקצנת איננה אלא אשליה חיצונית המסתירה את מקומו האמיתי, החייתית. זרותו של אנכידו לעולם האנושי הובילה את האלים לקבל את מעשי גלגמש איש התרבות כלגיטימיים, ואילו את מעשי אנכידו ככאלו המחייבים עונש מוות, אף על פי שהם פעלו יחד.

בדומה לאנכידו, ריש לקיש מפגין את יכולותיו בשקלא וטריא הבית מדרשית. כאשר אומר עליו ר' יוחנן: "לסטאה, בלסטיותה ידע", וכמו מציב לו ראי המראה לו שמקומו האמיתי - זה אשר מכוחו הוא מתנהל גם בהיותו בלב ליבה של ההוויה הבית מדרשית - הוא עולם הפרא הליסטי. בשני המקרים "הסרת המסכה" אותה הזכרנו, הייתה הגורם הישיר למותו הטראגי של הגיבור, שכמו איבד את הקרקע הבטוחה שעל בנייתה כה עמל. מאפיין השוואתי חשוב נוסף בקשר בין אנכידו וריש לקיש, נמצא בטיב הזיקה ביניהם לבין דמויותיהם המקבילות של גלגמש ושל ר' יוחנן. אותה דמות עצמה הגואלת את הגיבור מעולם הפרא, אותה הדמות איתה מכונן הגיבור את החברות האמיצה והמשמעותית ביותר בחייו, היא היא גם הגורמת באופן ישיר למותו. גם גלגמש וגם ר' יוחנן חווים משבר תהומי עם אובדן חבריהם, ואינם יכולים להמשיך בשגרת חייהם. ר' יוחנן מאבד את שפיותו ומת, ואילו גלגמש יוצא למסע ארוך, בו הוא מבקש להשיג חיי נצח. הדמיון בין שתי החברויות הללו ברור למדי, ולא אתפלא אם האגדה הנזכרת בגמרא הינה פרפראזה יהודית על דמויותיהם של גלגמש ואנכדו. בין אם הדבר נכון ובין אם לא, הקסם המרחף מעל החברויות אפופות המסתורין הללו הופך אותן לתופעה מיסטית, ואת הזיקה החברית המוצגת בהם לכמעט מאגית.

*

לסוד כוחם של המעשיות העתיקות על המלך גלגמש, ניתן לזקוף את הנגיעה בסוגיות אנושיות ברגישות גדולה, תוך נקיטת עמדות מורכבות בנושאים אלו, כפי שהן משתקפות בקולותיהם של הדמויות השונות, ובתהליכים שעוברות הדמויות.

ריבוי הז'אנרים ומרחבי ההתרחשות הגאוגניים והמחושבים, תרמו אף הם להפיכת עלילות גלגמש לחיבור יוצא דופן, גם בימים אלה, אלפי שנים אחרי חתימת החיבור.

”שמלתו עבש לא תעלה, יום - יום תהי כחדשה”³¹

³¹ י”א, 266